

LIBERNYÁKOK ÉS OIG*

Modortalanság
a politikai kommunikációban

Szabó Gabriella
(Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Farkas Xénia
(Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kutatóközpont)

*Tanulmány beérkezett: 2020. október 4., opponálás: 2020. október 13–31.,
véglegesítve: 2021. január 7.*

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a modortalanság és a politikai kommunikáció kapcsolatát vizsgálja. Célunk azon alapok lefektetése, amelyek a jövőbeli vizsgálatokat támogatják, és a modortalanság kapcsán születő politikatudományi empirikus elemzések kereteit kijelölik. Először áttekintjük a téma legfontosabb nemzetközi és hazai szakirodalmát, melynek során ki térünk a politikatudomány, a szociológia, a nyelvészet, a pszichológia és a kommunikációtudomány területeire. A modortalanság relevanciáját számos magyar példával támasztjuk alá, majd néhány kritikai észrevételt fogalmazunk meg a normasértés-paradigma kapcsán. Végül a modortalanság politikai kommunikációs eszközökkel történő vizsgálatának lehetőségeit járjuk körbe. Legfőbb állításunk, hogy a modortalanság tartalmi meghatározásának nehézségeiből adódóan a normasértésre épülő, normatív megközelítést bővíteni szükséges. Ezen konceptuális megújulás érdekében a jövőbeli kutatások számára három irányt vázolunk: a pszichológiai aspektusoknak, a modortalanság stratégiái és a lingvisztikai gyakorlatainak figyelembe vétele. A modortalanság megértéséhez elengedhetetlennek tartjuk a multimodális kutatási irányokat: a képi, a verbális és a hanganyagok vizsgálatának bevonását.

Kulcsszavak: modortalanság ■ normasértés ■ politikai kommunikáció ■ multimodalitás

A politika és a modortalanság iránt érdeklődő kutatók számára Magyarország aranybánya. Nehéz eldönteni, hogy van-e valamiféle inflexiós pont, amin át-
esve a magyar politikai kommunikáció egyszeriben modortalanná vált. Ha igen, akkor mihez köthető a fordulat? A 2006 szeptemberében kiszivárgott őszödi beszédhez?¹ A 2015-ös G-naphoz, amikor az ország legolvasottabb on-

* A tanulmány elkészülését az NKFIH támogatta, a kutatás témaszáma: 131990.

line hírporálja (index.hu) közölte Simicska Lajos médiatulajdonos trágársággal teli interjút?² Talán Hadházy Ákos akciójához, amelynek eredményeképpen először került be a parlamenti naplóba a „lónak a faszát” fordulat?³ Vagy inkább arról van szó, hogy a politikai beszéd színvonala a rendszerváltás óta folyamatosan esik? Utóbbi igaz lehet, hisz a média szűkebb szejletében már az 1990-es években megjelenő vitriollal és pesti szlenggel átítatott stílus találkozott a növekvő politikai ellenségeskedéssel, a negatív kampányokkal és az elitellenességgel. Mindez pedig a modortalanság széleskörű elterjedését okozta. Az is lehetséges persze, hogy a magyar politikai diskurzust mindig is jellemezték a modortalan gesztusok – csak éppen nem kapott politikatudományi figyelmet –, következésképpen nincs is semmi meglepő abban, hogy időről időre trágár, tiszteletlen és durva fordulatokkal találkozunk.

A tanulmány megfelelő kutatások híján ugyan nem ad választ a fenti kérdésekre, azonban célunk éppen azon vizsgálatok támogatása, amelyek a modortalanság politikai aspektusaira, trendjeire, jellegzetességeire kíváncsiak. Feladatunk tehát a modortalanság (angolul incivility) politikai kommunikációkutatási irányból történő problematizálása. A nemzetközi és a magyar szakirodalmi háttér segítségével körbejárjuk a modortalanság politikai kommunikációs eszközökkel történő vizsgálatának lehetőségeit. Munkánk alapozási feladatot vállal: a modortalanság kapcsán születő empirikus politikatudományi elemzések kereteit kívánjuk kijelölni, továbbá néhány olyan specifikumot azonosítunk, amelyek részletesebb vizsgálatát kívánatosnak tartjuk. Írásunk az irodalmi áttekintés és a konceptualizálás műfaját ötvözi. Politikatudományi, szociológiai, nyelvészeti, pszichológiai és kommunikációtudományi megállapításokra támaszkodva bemutatjuk, hol tart ma a modortalanság kutatása, és hogyan lehetne azt magyar adatokra építve tovább fejleszteni. Elsősorban a modortalanság tartalmi meghatározásának nehézségeire hívjuk fel a figyelmet, s emiatt a normatív elméleti háttértől való eltávolodást javasoljuk.

A tanulmány a politikai kommunikáció hagyományos szereplőinek – politikusok, média és állampolgárok – viselkedését példaként hozva igyekszik megvilágítani a modortalanság és a politikai kommunikáció összetett kapcsolatát. Először a modortalanság és a politikai kommunikáció bevett kutatási irányait ismertetjük, majd néhány kritikai észrevétel után új kiindulási pontokat és vizsgálati lehetőségeket vázolunk. Mondandónk lényege, hogy a téma jelenlegi – normasértésre épülő – paradigmájának terebélyes vakfoltjai vannak, ráadásul a szakirodalom mindmáig adós a tartalmi definíció kialakításával. Azt is állítjuk, hogy a modortalanság és a politikai kommunikáció kapcsolatában az érzelmi viszonyulások és a stratégiai megfontolások egyaránt szerepet játszanak, továbbá a modortalanság feltérképezésében célravezető multimodális, vagyis a képi, verbális és hanganyagok azonosítására egyaránt alkalmas tartomelemzési módszert választani.

MODORTALANSÁG ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ
A SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN

A fogalmi tisztázást szokás az etimológiával kezdeni, tegyünk hát mi is így. A fosztóképzőből rögtön látható, hogy deficittel van dolgunk. A modortalanság a jó modor hiánya vagy defektusa. Hogy messziről indítsunk: a szervezet-szociológiában a modortalanság alacsony intenzitású erőszakos kommunikációt vagy cselekedetet jelent (Anderson–Pearson, 1999). A modortalanság hátterében álló szándék a másik fél ignorálása, tekintélyének megkérdőjelezése, rosszabb esetben bántása, kirekesztése, megalázása. Egyes vizsgálatokban felfigyeltek a modortalanság és a humor kapcsolatára (DiCiccio, 2012; Holm et al., 2014), Konrad Lorenzre (1995: 220.) hivatkozva a vicceskedő csipkelődést, szarkazmust és gúnyt is a nyelvi agresszió egyik típusaként értelmezik. Mostanság egyre nagyobb figyelem irányul az érzékenység és az áldozat szempontjaira, így a szociológiában inkább a modortalanság toxikus hatásait hangsúlyozzák (Megarry, 2014; Porath, 2016; Schilpzand et al., 2016).

A modortalansággal foglalkozó szerzők némelyike úgy véli, hogy a közéleti, politikai diskurzusokban is többé-kevésbé ugyanazok a normák érvényesek, mint amiket az élet egyéb területén a közösség szabályként elismer és elfogad, tagjaitól megkövetel, megsértését valamilyen módon szankcionálja (Darr, 2011; Jamieson–Falk, 2000; Reno et al., 1993; Sinopoli, 1995, Fehr–Fischbacher, 2004). Többé-kevésbé, mert szinte mindenhol kiemelik, hogy a politikában elfogadottabb a támadó jellegű kommunikáció (Stryker et al., 2016) és a közélet szereplőinek a személyüket ért kritikai megjegyzéseket az átlagosnál fokozottabban kell tűrniük, legalábbis jogi szempontból. Mindazonáltal a jó modor elvárása, hogy a közügyekkel való foglalkozás során műves, udvarias és tiszteletteljes kommunikációt folytatunk (Sapiro, 1999).

Az udvariasságra vonatkozó normák ismétlődő interakciók alapján alakulnak ki, a jó és a rossz modor tehát kommunikatív gyakorlatok összessége. A közösségi együttélés során megfigyelhető modortalanságról leginkább konstruktivista alapokon szokás gondolkodni: lokális normarendszereket emlegetnek, amelyek elsősorban interakciók és percepciók tükrében érthetők meg (Jamieson et al., 2017; Phillips–Smith, 2003). Mivel szituatív, korszak- és kontextusfüggő, ezért lehetetlen univerzális és taxatív felsorolást adni arról, hogy milyen szófordulatok és gesztusok tartoznak a kívánatos megnyilvánulások közé (Benson, 2011; Ferree et al., 2002; Herbst, 2010). Az ilyen típusú normákat azonban könnyebb a visszajukról felfejteni, vagyis azokra az esetekre kell koncentrálni, amikor a politikai közösségben vita kerekedik az elfogadható beszédmód és gesztusnyelv határaitól, illetve diszkurzív szankcionálás történi. A modortalanság kutatása voltaképpen a kommunikáció normáinak megsértését vizsgálja, azzal a kimondott vagy kimondatlan céllal, hogy a közéleti kommunikáció módjával kapcsolatos minimális közösségi konszenzus miben-

létére rámutasson. Amerikai politikaelméleti kutatások nyomán úgy tűnik, hogy ez a közösségi morális és diszkurzív minimum a tisztelet lenne, pontosabban a másik megszólaló méltóságának tisztelete (Anderson–Pearson, 1999; Carter, 1998; Coe et al., 2014; Hwang et al., 2018; Darr, 2013; Sobieraj–Berry, 2011). Ezek szerint a modortalanság a morális–diszkurzív minimum normájának megsértése, vagyis a tiszteletlenség kommunikatív megjelenése.

A modortalanság politikatudományi vizsgálatának normatív alapjait két pillérre szokás építeni: az udvariasságelméletre és a deliberációra (Muddiman, 2017). Előbbi a közösségben általánosan elismert udvariassági normákat kéri számon a politikán is, másik a politikára specifikusan kidolgozott deliberatív elvekből indul ki. Mindkét megközelítés ex ante létező kommunikációs normákat feltételez és a normasértés eseteire koncentrálnak. Lássuk milyen politikatudományi relevanciával bíró megállapításokat nyerünk a normasértés-paradigma kutatásaiból.

A politikai modortalanság udvariasságelméleti alapjai

A személyek közötti tisztelet hiányának kifejezései a kezdetektől fogva témáját képezik az udvariasság hagyományos taglalásának, ám a politikatudomány érdeklődését csak akkor keltik fel, ha a politikai diskurzusokban eltérés tapasztalható a tisztelet és az udvariasság általános normáitól (Ben-Porath, 2010; Mutz, 2015; Muddiman, 2017). Ilyenkor számos kérdés merül fel: vajon milyen szándék húzódik meg a beszélő viselkedése mögött, milyen jelentést hordoz az adott alakzat az új kontextusban és milyen következményei vannak a modortalanság megszólalásoknak.

A modortalanság empirikus kutatásainak gondolatmenetét sok tekintetben Brown és Levinson elmélete orientálja (1987). A szerzőpáros szerint az udvariasság segítségével a külvilág számára önmagunkról mutatott, publikus önképünket védjük. A publikus önkép egy társadalmilag jóváhagyott tulajdonságok által körvonalazott entitás. A közéleti cselekedeteinkkel pedig a publikus önképet és a közösségi elvárásokat igyekszünk harmonizálni. A politikai és közügyek megbeszélésekor a felek a publikus önképüket mutatják egymásnak, a kölcsönös tisztelet és az udvariasság verbális és nonverbális jeleivel pedig egymás publikus önképét óvják. A közéleti diskurzusokban a felek tehát azzal az előfeltételezéssel élnek, hogy a beszélgetőpartnerek közül senki sem szeretne megszégyenülni, éppen ezért egyetlen megszólaló sem fog másokat sértő módon, az udvariasság szabályait áthágva kommunikálni. Brown és Levinson koncepciójában a saját önbecsülést oltalmazó, úgynevezett defenzív interakciók a másokét védő protektív gyakorlatokkal párosulnak. Ez voltaképpen az úriember módra folytatott politizálás alapja.

Az udvariasságelméleti hagyományban az ideális (politikai) interakció alapfeltétele egymás publikus önképének elfogadása és védelme. Az udvariasság tehát a politikai kommunikációban is alkalmazható szabályok összessége, amelyekre támaszkodva a diskurzusban résztvevő felek próbálják önmaguk és mások önbecsülését megőrizni. Noha vannak illemtan- és protokollkönyvek, a normák inkább a gyakorlatokból összeálló praktikák soraként értelmezhetők. A modortalanság tehát nem más, mint az adott kultúrában az interperszonális kommunikáció udvariassági szabályainak áthágása, mások és a saját „arcunk” veszélyeztetése.

A modortalanság ebben a modellben egyik megszólalónak sem érdeke, a politikai diskurzusok rendje tehát a publikus önkép védelmét biztosító udvariasság. Ebből kiindulva, a politikus nemcsak a másoknak okozott sérelem vagy kellemetlenség miatt kerüli a bevett diskurzív szabályok áthágását, hanem azért is, mert azzal lejárhatja saját magát is. Ennek ellenére mégis megtörténik a normasértés.

Ezek kommunikációs megvalósulásait a különféle empirikus vizsgálatok az alábbiak számbavételével operacionalizálják: gúnyolódás, káromkodás, trágárság, obszcenitás, kiabálás, negatív érzelmek kifejezése, lekicsinylő, becsmérlő szavak használata, verbális agresszió (Mutz–Reeves, 2005; Brooks–Geer, 2007; Disbrow–Prentice, 2009; Thorson et al., 2010; Sobieraj–Berry, 2011; Coe et al., 2014; Gervais, 2015). A kutatások leginkább az udvariasság néhány aspektusát kiragadva vesznek mintát a politikusok, a média és az online kommentszekciók interakcióiból, noha a fent idézett Brown and Levison „on record” (nyilvánosságnak szánt) és „off record” (négy szemközti, zárt ajtók mögötti) kategóriáiból inspirációt merítve egy feszesebb konceptuális keret felvázolására is kísérletet tehetünk.

Normasértések a politikában

A politikában az udvariassági normák megsértésének négyféle forgatókönyve képzelhető el, melyben feltárható a szabályszegő szándéka, a szabályszegés mibenléte, fogadtatása és következményei.

1. A szándékolt és a szélesebb nyilvánosságnak címzett arcfenyegető kommunikáció során a megszólaló tudatában van annak, hogy udvariatlan megnyilvánulása a közvélemény előtt ismert lesz, miközben stratégiai megfontolásból, többnyire valamilyen nyereséggel kalkulálva cselekszik: figyelmet, sokkhatást akar kiváltani, vitát generál, bátorságát, elszántságát vagy éppen elkeseredettségét szeretné mutatni, politikai antipátiáját jelezni. Mivel a cselekvő számára is világos a normasértés ténye, a motivációját nyilvánosságra hozza, tetteire reflektál, mondanivalóját kifejti. A magyar politikatörténetből számos példát hozhatunk erre: 2006 márciusában az államfő, Sólyom László

átadta ugyan a magas állami kitüntetést Fekete Jánosnak, de kezét nem nyújtotta neki. Az államelnök nem kért bocsánatot, noha szerencsétlen eseménynek nevezte a történetet és megbánta tettét, de magyarázata szerint normaszegése elvi és értékrendi dilemmáját tükrözte (ki lehet-e tüntetni a Kádár-rendszer fenntartásában jeleskedő figurákat).⁴ Másik példa Hadházy Ákos 2019. március 15-én elhangzott beszéde, melyben „szánalmas balfaszoknak” nevezte az Orbán-kormány ellenzékét adó politikusokat és állampolgárokat. Hadházy trágár megjegyzésével vétett az udvariassági szabályok ellen, amit későbbi Facebook bejegyzésében elismert, de bocsánatot nem kért és a tettét a politikai közösség felrázásának szándékával magyarázta.⁵ A képi udvariasság egynémely esete is feltüntethető a szándékolt arcfenyegetés kategóriájaként: gondoljunk csak a Pesti Srácok portál újságírójának közösségi média oldalára feltöltött fotójára, amelyen az ellenzéki Nagy Blanka ruhájából kilógó fehérneműje látható. Bár Pilhál Tamás először tagadta a normasértés tényét, mondván, hogy a közéleti szereplőknek tűrniük kell a bántó megjegyzéseket is, később belátta, hogy a felvétel megalázó, és megkövette Nagy Blankát.⁶

2. A véletlen vagy szándékoltan bizonytalanságban hagyott arcfenyegető kommunikáció egyik alelete, amikor a megszólaló bizalmas vagy nem a nagyobb nyilvánosságnak szánt közlése napvilágot lát. Tipikusan ilyen esetek a bekapcsolva hagyott mikrofonok, amelyek országgyűlési képviselők vagy vezető politikusok (Lányi Zsolt, Szabó Zoltán, Tarlós István) trágár megjegyzéseit rögzítették. Ezeket többnyire bocsánatkérés vagy legalábbis elhatárolódás, esetleg valamilyen más szankció követi. Másik alelete a normasértő viselkedés elismerése, de a reflexió hiánya vagy bornírt magyarázata. Erre egy újabb kézfogásos példát hozunk, szintén 2006 tavaszán Szabad György elutasította Gyurcsány Ferenc gratuláló gesztusát, indoklásként pedig annyit mondott: „a kezek nem találkoztak, ilyenkor, amikor átvesz az ember egy ilyen kitüntetést, nagyon sok dolga van”.⁷

3. Megfigyelhetők még a kontextusból kikerülő arcfenyegető közlések, amelyek eredetileg más kommunikációs közegnek készültek, de kiszivárogtak, vagy a nyilvánosság egyéb fórumain is megjelentek. Ebben az esetben feltárható, hogy a megszólaló tanúsít-e megbánást, és ha igen pontosan mit sajnál: a kontextusból kiemelés tényét vagy az elhangzottak egy részét, esetleg a kommunikáció stílusát. Tipikus és nagy hatású példája az őszi beszéd. 2006 őszén napvilágra került felvételen Gyurcsány Ferenc miniszterelnök szenvedélyes szónoklatot tartott az MSZP országgyűlési frakciójának zárt ülésén. A hanganyag kiszivárgott, hónapokig tartó országos tiltakozást és rendbontásokat eredményezett. A felvételen elhangzottak kapcsán Gyurcsány Ferenc elismerte a normasértés tényét: bocsánatot kért a beszéd stílusáért és azért, hogy „téves hitben ringatták magukat és a választókat”, viszont egyéb szankcióról nincs tudomásunk.⁸ Később megindult a kármentés, a normasértésből fakadó szégyent igyekeztek bátor és büszke tetté átfordítani, amelynek lépései a politikai

válságkommunikáció alighanem paradigmaticus példájává lettek (vö. Kiss, 2007).

4. Végül a negyedik, és Magyarországon alighanem a leggyakoribb konstelláció a sértett fél vagy annak képviselőjét felvállaló személy vagy szervezet felszólalása, amit a normasértéssel vádolt fél elutasít, vagy válaszra sem méltat. A politikai szimpátia itt döntő, ugyanis az ellenoldal felől érkező gesztusok esetében sokkal érzékenyebb az udvariatlanságot detektáló radar. A rendszerváltás utáni magyar politikában bocsánatkérést követelő közlemények sorát leljük: a Fidesz nőtagozata Gyurcsány Ferenc,⁹ Szél Bernadett Lázár János,¹⁰ Vadai Ágnes pedig Kövér László¹¹ megjegyzéseit tekintette a nőket érintő verbális erőszaknak. Bayer Zsolt kormánypárti publicistát ideológiai ellenfelei is gyakran szembesítik azzal, hogy hozzászólásaiban lekezelő, trágár és bántó formulákat használ.¹² A fővárosi baloldali ellenzék számára Tarlós István viselkedése bizonyult modortalannak,¹³ míg a jobboldaliak Karácsony Gergely obszcén megnyilvánulásait poentírozzák.¹⁴ A kormánypártiak sértőnek tartják a kormányellenes tüntetéseken rendszeresen a szónokok és a tömeg szájából elhangzott, a Fidesz politikusait illető durvaságokat („bajszos szar”, „O1G”).¹⁵ A kormánykritikus hangok pedig a Fideszt vádolják az udvariatlan, gyűlöletkeltő és támadó politikai stílus meghonosításával.¹⁶ Jó okkal feltételezhetjük, hogy a modortalanság kapcsán is működik a sérelmek révén konstruálódó traumaközösségek logikája (vö. Zombory, 2015), a modortalanság megítélésének frontján is folyik a küzdelem a társadalmi-politikai elismerésért.

A politikai modortalanság deliberatív alapjai

Az udvariatlanságra épülő elgondolással a modortalanság kutatói közül sem mindenki elégedett. Először is felhívják a figyelmet arra, hogy az udvariasság-elméletek prototipikus esete az interperszonális viszony, ami meglehetősen korlátozottan releváns a tömegmédiá, de még a közösségi média kontextusában is. Arra is rávilágítanak, hogy az udvariasság minden kritériumának megfelelő viselkedés és szóhasználat mellett is lehet egy diskurzus kirekesztő és gyűlöletkeltő. A káromkodást vagy a kiabálást nem tartják követendő példának, de a politikában más normák megsértését kötik a modortalansághoz (Orwin, 1992; Papacharissi, 2004; Chen–Shuning, 2017). A gondolatmenetet jobban megértjük, ha az angol nyelvű szakirodalom „incivility” fogalmára koncentrálnunk, ahol a civilitás deficitje kerül középpontba. A civilitás a liberális-republikánus demokráciaelmélet kulcsfogalma. Elvont értelemben a politikai közösség alapjait érintő kérdések megértésére és megvitatására vonatkozó egyéni képességekre és állampolgári erkölcsi kötelességekre utal. A civilitás az intézmények és eljárások által kontrollált politikai viselkedést jelenti, amelyben az ösz-

tönök és a vágyak nem játszanak szerepet (Sapiro, 1999; Herbits, 2010). Konkrétan pedig a politikai diskurzusok minőségét határozza meg (Shils, 1997; Gray, 1999: 117–119.). Az udvariasság-teóriákkal szemben a deliberatív demokraciá-elméletek előnye, hogy univerzális szabályokat, mindenhol érvényesíthető és koherens normarendszert kínálnak. Ideilleszthető Jürgen Habermas kommunikatív etikája, amelyben a közügyek intézése során az ésszerű érvelés szabályait betartó kommunikációról ír. Ezek elfogadásával és fenntartásával a politikai közösség tagjai kommunikációs normarendszert definiálnak a nézetkülönbségek rendezésére és a konfliktusok elkerülésére (Habermas, 2001).

A deliberációra épülő civilitás maximája egy inkluzív, igazságos és méltányos társadalom kialakítása. Minden megszólalás, amely elősegíti ennek megszületését és fenntartását, az része a civilitás keretének. És megfordítva: ami hátráltatja és veszélyezteti a deliberáció politikai és társadalmi projektjét az normasértés, és tárgyalható az „incivility” kategóriája alatt. A deliberatív modortalanság alaphelyzete egy társadalmi csoport támadása, a közösségből való kizárására, hátrányos helyzetének fenntartására irányuló beszédek és cselekvések összessége. Hasonlóképpen modortalan, ha egyéneket a csoport-hovatartozásuk miatt vesznek célba. Az viszont nem számít modortalannak, ha bárki a megtámadott csoportból felindult, trágár vagy bármilyen egyéb udvariatlan formát választva reagál a kirekesztő szándékokra (Papacharissi, 2004: 266–267.). Sőt, az udvariasság bizonyos esetekben káros, mert elfed konfliktusokat, illetve stílusra hivatkozva elhallgattat bizonyos hangokat. A gentlemen típusú kimért, tiszteletteljes és műves kommunikáció elvárása elriaszthatja az alsóbb osztályokhoz vagy marginalizált közösségekhez tartozókat a politikai részvételtől (Bennett, 2011).

A deliberatív civilitás a demokratikus politikai közösség jó oldala („collective positive face”), míg a modortalanság a sötét arca („collective negative face”). A közösség az egyén számára mintát ajánl a jó és rossz oldalról egyaránt, s bár a választás egyéni döntés, a döntések sokasága alakítja a politikai közösség szintjét (Papacharissi, 2004).

A deliberatív modortalanság noha teoretikusan jelentősen eltér az udvariasságelméletre alapuló hagyománytól, módszertanilag alig különbözik tőle. A vizsgálatok az operacionalizálást a gyűlöletbeszéd és az udvariassági paradigmából érkező verbális agresszió vegyítésével oldják meg, ami praktikusán azt jelenti, hogy az elemzések a hátrányos helyzetű embereket és csoportokat érintő trágárság, obszcenitás, gúnyolódás, becsmélés és lekicsinylés, stb. formuláit és fórumait azonosítják (Antoci et al., 2019; Nithyanand et al., 2017). Erre természetesen a magyar adatok is alkalmasak: a kilencvenes-kétezres éveket végig kísérte az elmondhatóság határaitól szóló vita, előbb a zsidósággal, majd később a romákkal kapcsolatos szóhasználat és beszédmód kapcsán. Legutóbb a migrációról, és egészen mostanában pedig az LMBT+ közösségről folynak hasonló viták.

A normasértés-paradigma kritikája: távolabb a normativitástól

Az előzőekben bemutattuk a modortalanság politikatudományi kutatásának normatív alapjait. Akár az udvariasságelméletek, akár a deliberáció a kiindulópont, mindkét iskola premisszája, hogy a modortalanság káros és megszüntetendő gyakorlat. Hatásuk kimagasló, hiszen a modortalanság verbális és nonverbális formáinak azonosítása, okainak és következményeinek feltárása nemcsak rangos kiadóknál megjelenő tudományos publikációkat, hanem praktikus megoldási javaslatokat – moderálási elvek, platformok működtetési gyakorlatai, stb. – és kezdeményezéseket (például Civic Signals¹⁷) eredményezett. A következőkben azonban szeretnénk néhány kritikai megjegyzést fűzni a leírtakhoz. Első észrevételünk a modortalanságot száműzni kívánó kísérletek kudarca. Úgy tűnik hiába minden értelmiségi felszólalás, bocsánatkérés követelése, elhatárolódás és tartalomszűrés, a durvaság nem tűnik el a közéleti kommunikáció tereiből. Sőt, egyre inkább láthatóvá válik: jelentős olvasottsággal rendelkező hírportálok cikkjeiben, politikusokkal készített interjúkban, választási kampánybeszédekben válik legitim fordulattá a káromkodás és obszcenitás. Ha nem lenne az, akkor az újságszerkesztők kigyomlálnák az oda nem illő kifejezéseket, a trágárkodáson kapott politikus háttérbe szorulna, az ügyből pedig közfelháborodás kerekedne.

Az online portálok kommentszekcióiban pedig végtelen fantáziával, illetve nyelvi leleményekkel gúnyolják a politikai ellenoldal képviselőit. Vajon fenn tartható-e a diszkurzív normasértés állítása, ha a vezető politikusok, értelmiségiek, újságírók, politikával szívesen foglalkozó állampolgárok megszólalásait nem orientálják sem udvariasságelméletek sem a deliberáció szabályai? Ráadásul a politika sem vonhatja ki magát a brutalitás kultuszaként ismert jelenség hatása alól: Bret Easton Ellis regényei, Quentin Tarnantino filmjei, a közösségi médiában és a bulvársajtóban igazán népszerű thrash termékek, a gengszterrapból ismert beefek (egymás szidalmazása) felszabadítóak lehetnek a politikai megszólalásokra is. Hol van az már, amikor Orbán Viktor Tina Turnerre hivatkozott,¹⁸ Gyurcsány Ferenc pedig az Igazából szerelem című film zenéjére táncolt!¹⁹ Ma a miniszterelnök inkább az akciófilmek sztárjának, Chuck Norrisnak dicsekszik azzal, hogy voltaképpen ő utcai harcos,²⁰ míg az ellenzéki politikusok referenciapontja a kíméletlenségéről is híressé vált Trónok harca című sorozat.²¹ Nemcsak a populáris kultúra hatása a politikában megjelenő modortalanság. Magyarországon kifejezetten releváns az úgynevezett intellektuális trágárság, amit Nadas Péter regényeihez, illetve Jancsó Miklós kései filmjeihez köthetünk. Politikai szempontból legkonzisztensebben és leg-sűrűbben Puzsér Róbert megszólalásait jellemzi a mély társadalomfilozófia és az obszcenitás vegyítése.²² A modortalanság tehát nemcsak a normasértés vagy az alacsony színvonalú kommunikáció, hanem egy meghatározott kulturális közegben való otthonos lét jele.

A második problematikus pont: ki és milyen alapon határozza meg a normákat, a normasértéseket és a szankciókat? A deliberatív modortalanság politikai alapon kategorizál: felvázolja a jelenség a társadalmi és politikai berendezkedés kárvallottjait, és az azok felemelését megakadályozó diszkurzív praktikákat analizálja, annak érdekében, hogy változást idézzon elő. Noha az udvariasságméletre épülő megközelítés elfogadja a diverzitást, mégis feltételez egyfajta konszenzust a lokális normákon belül, amit a helyi viszonyok ismerője megbízhatóan azonosít. Ez azonban korántsem biztos, hiszen a modortalanság végsősoron érzékelés kérdése. Az modortalanság a politikában, amit annak észlelünk: az észlelés pedig egyénfüggő, amit meghatároz az illető szociodemográfiai háttere, személyisége, politikai elköteleződése, csoporthoz tartozása (Ben-Porath, 2008; Mutz–Reeves, 2005; Kenski et al., 2017; Muddiman, 2017; Mutz, 2015; Synor, 2019). Stryker és kollégái (2016) rámutattak, hogy egyes viselkedések megítélésében viszonylag nagy az egyetértés: a gyalázkodást, fenyegetőzést és az erőszakra való felbujtást szinte mindenki súlyosan modortalannak tartja, ám a gúnynevek, tiszteletlen kifejezések használata, mások kifigurázása, obszcenitás, trágárság, karaktergyilkosság, a vitapartner félbeszakítása, kiabálás tekintetében már erősen megoszlottak a vélemények.

Mivel az egyéni észlelések változatosak, ezért a modortalansággal kapcsolatban (is) verseny folyik a nyilvános vélemények piacán. Elemzésünk tárgya tehát mozgó célpont, vagyis a vizsgálatunk validitása mindig kételyeket fog ébresztetni: vajon tudható-e a megszólaló valódi szándéka?; szándékolta volt egyáltalán a modortalanság vagy a megszólalót elragadták az indulatai?; milyen az alkalmazott verbális vagy nonverbális gesztus fogadtatása?; valóban ismeri-e annyira a kutató a lokális szokás- és szabályrendszert, hogy megbízhatóan kategorizálja a nyelvi jellegzetességeket?

Harmadik kritikai észrevételünk a modortalanság káros mivoltára vonatkozik. A szakirodalom szerint a modortalanság (verbális) agressziót vagy legalábbis bosszúvágyat szül (Gervais, 2015; Rösner et al., 2016; Chen – Lu, 2017), növeli a polarizációt (Andreson et al., 2014), csökkenti a bizalmat (Prochazka et al., 2018) és roncsolja a brandértéket (Tenenboim et al., 2019). Néhány kutatás azonban felvillantja a kártékonyt cáfoló érveket: Donald Trump, Beppe Grillo, Nigel Farage esete mutatja, hogy a modortalanság politikailag hasznos, hiszen mobilizál és szavazatokat hoz (Muddiman–Kearney, 2018; Chen et al., 2019; Bortoluzzi–Semino, 2016). Továbbá érdekessé, izgalmassá és autentikussá teszi a politikát azoknak, akik számára ez a stílus ismerős és kedvelt (Lu–Gall Myrick, 2016). Mindehhez hozzátehetjük a közösségteremtő erőt is. Ez idő tájt úgy tűnik, hogy a magyar ellenzéket leginkább az OIG jelszava integrálja. Aligha vitatható a kifejezés trágár eredete, manapság azonban nemigen mondhat le róla bárki is, aki komolyabb kormányellenes megmozdulást szeretne.

Végül, de nem utolsósorban hiányosnak tartjuk a vizuális modortalanságra vonatkozó vizsgálatokat. Sporadikus kísérletek leginkább az audiovizuális ha-

tásokra koncentrálnak (vö. Hart, 1998), de a vizuális elemek mélyebb vizsgálata háttérbe kerül a verbális nyelvi elemek azonosításával szemben. A tartalmi jellemzőkről keveset tudunk meg: Mutz és Reeves (2005) a szemforgatást, a fejcsóválást és a gúnyos mosolyt emelik ki és rámutatnak, hogy a televízióban bemutatott konfliktusok a képek és hangok egyidejűsége miatt sokkal inkább hasonlítanak a valós interperszonális helyzetekhez. Harcourt (2012) az amerikai Tea Party hírlevelét elemzi, és olyan vizuális eszközöket azonosít a modortalanság jeleként, mint a vércseppekre emlékeztető betűtípus, vagy a sarló és kalapács szimbólummal ábrázolt amerikai zászló. Emily Sydnor (2017) rövid utalást tesz a testbeszéd fontosságára: kiemeli, hogy bizonyos mozdulatok megerősíthetik a verbális modortalanság szándékát, ilyenek például a kezek feltartása a „várjunk egy percet” jeleként, vagy a beszélgetőtárs karjának megérintése az „elcsendesítés” jegyében. A modortalanság vizuális megjelenítése ritkán jelenik meg önmagában létező kutatási területként. A képi elemek és a meta-kommunikációs eszközök többnyire a verbális üzenetek kiegészítő elemeiként jelennek meg, amelyek felerősítik vagy módosítják a szöveges tartalmakat, de arról kevés tudásunk van, hogy pontosan mitől lesz egy kép modortalan, vagy milyen képkészítői szándékok mentén jön létre egy ilyennek ítélt vizuális elem. A befogadói oldalról is keveset tudunk abban az értelemben, hogy önmagukban a képi elemek milyen hatást váltanak ki a nézőből. Utóbbival kapcsolatban szolgálhat némi információval Juhász Péter 2020. augusztus 6-án indított kormányellenes mozgalma, melynek jelképéül a felmutatott középső ujjat választotta. Juhász Péter Facebook bejegyzése alatt megindult a beszélgetés a szimbólum értelmezéséről, jelentéseiről, stílusáról, de legfőképpen arról, hogy a mozgalom céljaival szimpatizálók hajlandók-e azonosulni a javasolt jelképpel.²³

ÚJ UTAK A MODORTALANSÁG KUTATÁSÁBAN

Úgy tűnik, hogy Magyarországon a közéleti-politikai diskurzusokban olyan szabály- és szokásrend alakult ki, amelyik engedi az arcfenyegető megszólalásokat és a kirekesztő beszédmódot. Más szóval: elképzelhető egy olyan kommunikációs konstelláció, amely bár normává nem emeli, de nem bünteti, hanem elnézi a modortalanság jónéhány esetét. Ha felszólalás történik ellene, az többnyire politikai alapon szerveződik. A politikai térfél minden oldalán megtalálható a modortalanság, csak éppen más jellegzetességekkel. Az észlelés szempontjából is mutatkozik különbség. A baloldalon, feltételezhetően, a nőket, kisebbségi csoportokat érintő verbális támadásokat keretezik sértő gesztusként. Míg a jobboldalon a nemzeti jelképekkel, hagyományokkal, határon túli magyarsággal kapcsolatban erősebb az érzékenység. A megnyilvánulók közötti viszonyokat illetően is vizsgálódhatunk: szimmetrikus a modortalanság, ha egyenlő felek és feltételek között zajlik az interakció, míg aszimmetrikusnak

tekinthetjük azokat a kommunikációs helyzeteket, ahol a megszólalók egyike hatalmi, eljárási vagy bármilyen egyéb szempontból hátrányos helyzetben van a vitapartneréhez képest. Ahhoz, hogy a magyar politikai kommunikáció jellegzetességeiről képet kapjunk, érdemes új ösvényeket vágni a modortalanság kutatásának dzsungelében.

Az ideális modortalansággal valószínűleg a közlő szándékától, a választott kommunikációs eszközön és csatornán át, az érintett és a szélesebb közvélemény reakciójának feltárásáig tartana. Mivel ennek megszervezése és végrehajtása több ok miatt is kétséges, be kell érünk a lánc egy-egy szemének megvilágításával. A modortalanság vizsgálata multidiszciplináris terület: antropológia, kriminológia, büntetőjog, szociálpszichológia, nyelvészet, szervezetszociológia és stilisztika foglalkozik leginkább a verbális és nonverbális agresszió, gyalázkodás és káromkodás jellegzetességeivel. Politikai kommunikációkutatóként számunkra azonban a megnyilvánulások tartalmi elemei a legérdekesebbek, ezért a következőkben szeretnénk néhány ötletet felvázolni a lehetséges elemzési irányokat illetően.

Érzelmi modortalanság

A modortalanság megértéséhez pszichológiai háttértudást kell mozgósítanunk. A modortalanság egyfajta érelemtelített beszédmód, pillanatnyi hangulatok lenyomata, szituatív válasz egy ingerre (vö. Porath–Pearson, 2012). Másként fogalmazva: ilyenkor a megszólaló nem gondolkodik azon, hogy mit csinál, mit mond, nem számol a következményekkel, egyszerűen felszakad benne valami, kiereszti a gőzt (Lane, 2017: 80.).

A káromkodás sértő szándéka azért fogadható el nehezen sokak számára, mert a tapasztalatok szerint a frusztráló helyzet váltja ki a spontán választ, az érelemtelítésben a szándékosságot nem érzik. A káromkodás a felettes éntől való felszabadulás érzését hozza magával, hasonlóképpen a politikában felszabadítjuk magunkat valamilyen elnyomás érzése alól. A modortalanság így egyfajta politikai kommunikációs biztonsági szelep. Ha kidühöngjük magunkat, akkor megnyugszunk, belenyugszunk az adott helyzetbe, képesek vagyunk továbblépni, cselekedni. A modortalanság egyfajta feszültségoldás, indulatlevezetés, ventilláció. Felindultság kerete alapján kutatható minden olyan kommunikációs helyzet, ahol a vita heve, gyorsasága elragadja a résztvevő feleket és feltételezhető, hogy nem áll valamiféle átgondolt megfontolás a viselkedés mögött. A magyar politikai diskurzusban elsősorban Bayer Zsolt televíziós személyiség és publicista hozható példaként, aki maga is többször megvallja dühös természetét és azt, hogy elragadtatottságában tett megjegyzéseit néha megbánja.²⁴

Tipikusan ilyen helyzet az online kommentelés (Abramson et al., 1988; Rösner – Krämer, 2016; Papacharissi, 2004; Pfeffer et al., 2013). Az internetes

platformokon többnyire anonimitásba burkolódzva ismeretlenekkel társalgunk. Ebben a kommunikációs környezetben könnyen érezhetjük, nem kell tartanunk a következményektől. Nem kell félnünk a valódi érzéseink felvállalásától, akár konfrontálódunk a beszélgetés során, akár másvalaki közös szidalmazásában veszünk részt (Suler, 2004). A névtelenség tehát növeli a modortalanság volumenét, az anonimitás megszüntetése viszont bizonyítottan csökkenti (Lapidot-Lefler–Barak, 2012; Oz et al., 2018). A modortalanság hirtelen felindultsághoz kapcsolása a verbális agresszió explicit kifejezéseire irányítja a figyelmet: trágárság, káromkodás, vulgaritás, gyalázkodás, fenyegetés.

A hirtelen felindultság személyközi interakciók helyzetekben is mérhető. Parlamenti vitanapok, képviselői vagy miniszterelnök-jelölti csörték, lakossági fórumok, interjúk, rivális politikai pártok szimpatizánsainak találkozásai nemcsak a verbális jellegzetességek, hanem a mimika és a testbeszéd feltárására is alkalmasak. Regisztrálhatjuk például a legyintést, fintorgást, ütésmutatást, köpést, fenyegető testtartásokat, ökölrázást, középső ujj mutatását, sőt a hangmagasság változását is.

Instrumentális modortalanság

A modortalanság azonban túlmutat a kontrollvesztett reakciók körén. Lakoff (1989), Kasper (1990), Beebe (1995) és Kienpointner (1997) kutatásai alapján tudható, hogy a modortalanság instrumentálizálható. Sőt, a tervezett és szofisztikált trágárság, az obszcenitás, az ellenfelek gúnyolása mindig is része volt a politikai kommunikációs arzenálnak (Brady–Han 2006; Stryker 2011). A modortalanság tehát elgondolható egyfajta viselkedésmódként, amely nem elsősorban a politikus lelkiállapotáról, érzelmeiről árulkodik, hanem a választott stratégiájáról. A modortalanság minden olyan intézmény – a politikus is intézménynek tekinthető – kapcsán releváns, amelyről célracionális cselekvést feltételezünk. Benjamin Moffitt (2016) részletesen foglalkozik a populizmus és a rossz modor (bad manner) stílusának összefüggéseivel. Moffitt a retorika (beszélt és írott nyelv, érvelés, hangszín, gesztusok és testbeszéd) és az esztétika (alkalmazott képi jelek, öltözet, viselet) szempontjait alapul véve határozta meg a populizmus stílusát. Ezek között az alábbiakat találjuk: a politikai korrektség beszédmódjával ellentétes verbális és nonverbális megnyilvánulások, érzelmi alapú ellenségkonstrukciók, tiszteletlen, durva és faragatlan megállapítások, erőfitogtatás, gúnyolódás, provokáció, trollkodás, trágárság, szleng (Moffitt, 2016; lásd még Wodak, 2015; Ekström et al., 2018). Harcourt (2012) tanulmányára építve pedig azt mondhatjuk, hogy a modortalanság politikai kommunikáció stratégiai alkalmazásának célja az új hallgatóság megszólítása, a figyelem felkeltése, és ezáltal a nyilvánosság kiszélesítése.

A politikusi viselkedés megértésén kívül a stratégiai megközelítéssel a médiában látható modortalanságot is kontextualizálhatjuk. Feltételezhetjük, hogy

médiapiaci kalkulációk és specifikus újságírói szerepfelfogások terjedése nagyon is szerepet játszik a politikáról szóló sajtóanyagok hangvételének alakulásában. Amennyiben egy online portált vagy televíziós, rádiós műsort a vitriolos stílus dominál, az nem a véletlen műve, hanem komoly készüléket igénylő tevékenység terméke: a stáb kiválasztása, esetleg előre megírt forgatókönyvek, utólagos elemzések (például piacutatás), stb. Ennek egyik jól dokumentált példája az RTL Klubon évekig nagy sikerrel futó *Heti Hetes* című politikai talkshow. A műsor vizsgálata során négyféle modortalansági stratégia volt megfigyelhető: a szereplők egymás felé irányuló szóbeli agressziói (1), a jelenlévő és jelen nem lévő nézőket érő szóbeli agresszió (2), a szereplőket a nézői leveleken keresztül érő szóbeli agresszió (3) és a jelen nem levő közéleti személyiségeket, hírességeket, a társadalom csoportjait érő szóbeli agresszió (4) (Batár, 2004).

A stratégiai megfontolásokra fókuszáló elemzések hasznosak a negatív kampányok, és a karaktergyilkosságok feltérképezéséhez (vö. Cavazza–Guidetti, 2014). Természetesen a képi világ vizsgálata sem maradhat el: előnytelen ábrázolások – például az emberi arcról készült kép lentről felfelé történő exponálása, torz testtartás, túlzott közeli képek, ijesztő mimika, összevágott, manipulált felvételek, karikatúrák – eszközeire érdemes figyelni. A modortalanság segítheti egy-egy politikai perszóna stílusának leírását (Deutsch Tamás vagy Hadházy Ákos figyelemreméltó esettanulmányt adhat). A média és a modortalanság iránt érdeklődők számára az úgynevezett clickbait (kattintásvadászat), a gonzói újságírás termékei, illetve a beszélgetős műsorok (például a Hír TV-n futó *Keménymag*) szolgálhatnak tanulságokkal. Utóbbiak esetében a hangsúlyok, a hangmagasság és hanglejtés is árulkodó lehet.

Az online kommentárkultúrából jól ismert trollkodás jelensége is leírható a modortalanság stratégiai megfontolásai alapján. A trollkodás többnyire gyűlölködő megjegyzésekkel, személyeskedéssel, a beszélgetőpartnerek felboszszantásával operáló kommunikáció, amely végső soron a társalgás szétrobantásához is vezethet (Shin, 2008; Petykó, 2013; Szűcs, 2018). A trollok verbális és vizuális eszköztára igen változatos (Veszelszki, 2017). Eleinte gyerekes, értetlen viselkedésként tekintettek rá, manapság egyre inkább a digitális nyilvánosság színterein zajló kommunikációs küzdelem szervezett és tervezett tevékenységeként azonosítják (vö. Hannan, 2018).

Modortalanság mint tanult nyelvi gyakorlat

A nyelvészet pragmatikai ága szerint a modortalanság érzelmekkel telített, konfliktusorientált nyelvi gyakorlat (Culpeper et al., 2003: 1546.; Culpeper, 2011), amely hasonlóan érzelmetelített és konfliktusos reakciókat eredményez (Lakoff, 1989). A modortalanság csökkenti a kompromisszum és a megegyezés lehetőségét, de furcsamód az igazán mély ellenszenv nem az egymást szí-

dalmazókban, hanem a modortalanságot gyakorlók és elutasítók között alakul ki (Kienpointner, 2008). A modortalanságok tehát vonzzák egymást: ha egy politikai fórumon elszaporodik a trágárság vagy az agresszió, akkor nem az ellentétes véleményeket képviselők, hanem a modortalanságot nehezen viselő hozzászólók maradnak távol. Így olyan kommunikációs közegek, közösségek alakulnak ki, ahol a politikáról való beszéd gyakorlatát a verbális agresszió jellemzi. Ha Orbán Viktor „libernyákok”-at emlegető kommunikációját²⁵ szeretnénk megvizsgálni, akkor nem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy a miniszterelnök átgondolatlanul cselekedett, amikor személyes ellenszenvéről árulkodott. A pragmatikai meglátás szerint Orbán Viktor megszólalása egy nyelvi gyakorlatról tanúskodott, amely politikailag releváns identitásképző erővel is rendelkezhet. Ezt a feltételezést erősíti a „libernyák” szó gyors terjedése a kormánypárti médiumok oldalain.

A modortalanság mint kommunikációs praktika tehát szokásszerű és tanult viselkedési mintázatokon alapszik. A néprajzkutatók szerint kimutatható a különbség az egyes népcsoportok viselkedésében: a magyar népet például igen káromkodósnak tartják (Balázs, 2007: 32–36.). Egyes nemzetek között, a társadalmakon belül is lehet különbségeket találni a verbális agresszió jellegében. Feltételezhető, hogy individuális közegekben a sértések inkább a személyre irányulnak, míg kollektív társadalmakban az inzultusok a személy hozzátartozóit, tágabb közösségét is érintik. A politikai trágárság kapcsán megvizsgálhatók és összehasonlíthatók az individuális vagy a kollektív sértések nyelvi gyakorlatai.

A nyelvészeti pragmatika azonban arra is rámutat, hogy a modortalan – elsősorban obszcén – megszólalások nem feltétlenül bántóak, némelyik megszokásból használt kötőelemként (is) funkcionál. Ezek tipikus fordulatai a „mi a faszért?”, „szar”, „baszki”. A pragmatikai kötőelemek az oldottságot, az informálisitást vagy az autenticitást sugallják. A már említett Puzsér Róberten kívül Gyurcsány Ferenc²⁶ és Karácsony Gergely²⁷ kommunikációjában figyelhetünk fel rájuk.

A politikai fórumokat tanulmányozva bukkanunk az eufemizálás példáira. Ennek is többféle formája lehetséges. Egyik példája az elhagyás: „menj a p...”, másik a mozaikszóval való helyettesítés: b+, elefes, hápé, ká. A leggyakoribb módszer mégis a szóátalakítás, szótorzítás: bakker, banyek, vazze stb. Ezeknél aztán végképp nehéz megállapítani akár a sértés, akár a szabályszegés tényét, hiszen azonosításuk az adott nyelvi gyakorlat ismeretét feltételezi.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány a modortalanság (angolul: incivility) politikai kommunikációs relevanciáját és elemzési kereteit vázolta fel. A téma domináns kutatási para-

digmája a normasértés tézisére alapul, amit azonban az utóbbi időben komoly kritikával illetnek (lásd Chen et al., 2019). A normativitással kapcsolatos kétegyeinknek mi is hangot adtunk, bár nem gondoljuk, hogy manapság a politikával kapcsolatos interakciókban ne lennének normák, csak éppen ezeket a normákat nem a kutatói szándék, hanem a kommunikációban résztvevő szereplők állítják elő. A normákról tételes meghatározás nehezen adható, ezért inkább visszajáról lehet felfejteni a normasértő megnyilvánulások körét, pontosabban: egy-egy, a megszólalás vagy gesztus kapcsán zajló vita vizsgálatával. De mi a teendő akkor, ha elmarad a disputa? Vajon ez azt jelzi, hogy a nyilvánosságban megszólalók olyan normákat definiálnak, amik engedik a modortalanság bizonyos formáit? Ha ez így van, akkor szükségesnek mutatkozik a kérdés új nézőpontból történő megvizsgálása. A konceptuális megújulást tanulmányunk három irányból indította el. Az első a pszichologizáló magyarázatok köre, amely az egyéni érzelmek, leginkább a hirtelen felindultság kifejezéseire irányítja a figyelmet. A második irány a modortalanság stratégiai alkalmazása: a médiafigyelem megszerzése és a választói magatartás befolyásolása érdekében. A harmadik pedig a modortalanság lingvisztikai gyakorlatára és csoportképző erejére hívja fel a figyelmet. A vonatkozó kutatások legnagyobb kihívása azonban a definíciós gondok áthidalása. Úgy tűnik, hogy a fogalom tartalmi meghatározására irányuló kísérletek rendre kudarcot vallanak, mégpedig azért, mert túlságosan nagy és változatos területet kívánnak egy konceptuális ernyő alatt tárgyalni. Ezért javasoljuk a témába vágó politikai kommunikációs vizsgálatok fókuszának másik absztrakciós szintre állítását. Ilyen lehet az obszcenitás, szitkozódás, gyalázkodás, káromkodás verbális és nonverbális formái, amelyek politikatudományi vizsgálatához nyelvészeti, stilisztikai, kultúrtörténeti és pszichológiai forrásokból meríthetünk.

JEGYZETEK

- ¹ A teljes balatonőszödi szöveg elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-417593-228304>
- ² https://index.hu/belfold/2015/02/06/simicska_lajos_orban_egy_geci/
- ³ Országgyűlési Napló 85. szám. 11226. oldal. <https://www.parlament.hu/documents/10181/1569934/ny191021.pdf/833b6e78-7a56-8b77-b405-ab6b09567c5f?t=1572247812726>
- ⁴ <https://www.origo.hu/itthon/20061022tobb.html>
- ⁵ https://www.facebook.com/hadhazyakos/posts/1908672405910260?comment_id=1910634162380751
- ⁶ <https://pestisracok.hu/bocsanatot-kerek-valasz-nagy-blankanak/>
- ⁷ <http://nol.hu/archivum/archiv-397401-209367>
- ⁸ https://24.hu/belfold/2006/10/06/gyurcsany_bocsanatot/
- ⁹ https://gondola.hu/cikkek/37789-Medgyessy_utan_a_feleseget_is_lecsereli_Gyurcsany_.html
- ¹⁰ https://index.hu/belfold/2015/04/20/szel_bernadett_kiborult_lazar_janost_szexistanak_tartja/

- ¹¹ <https://ezalenyeg.hu/kozugy/vadai-agnes-szerint-ennel-lejebb-mar-nem-tud-sullyedni-kover-laszlo-4221>
- ¹² https://hvg.hu/itthon/20190913_bayer_zsolt_nagy_blanka_bocsanatkeres_birosag; <https://www.startlap.hu/kiemelt-hirek/bayer-zsolt-nem-ker-bocsanatot-es-otforintosokban-fizeti-ki-a-hadhazynak-megitelt-300-ezret/>; https://index.hu/belfold/2017/05/15/eloben_kozvetitjuk_bayer_kavezását/
- ¹³ <https://merce.hu/2019/09/12/tarlos-az-ellenzeki-aktivistanak-mit-orbanviktorozik-maga-beteg/>
- ¹⁴ https://alfahir.hu/2019/05/17/homofobia_kover_laszlo_gulyas_gergely
- ¹⁵ <https://www.origo.hu/itthon/20200428-hadhazy-gyurcsany-szelsobaloldlai-ellenzek.html>
- ¹⁶ <https://merce.hu/2020/02/04/hatter-tarsasag-elterjedt-a-gyuloletbeszed-viszont-a-rendorsegeredmenyesebben-lep-fel-a-gyulolet-buncselekmények-ellen/>; <https://ezalenyeg.hu/helyi-ugyeink/soproni-tamas-is-kiakadt-a-fideszes-gyuloletheadjaraton-1617>
- ¹⁷ <https://www.civicsignals.io/about>
- ¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=cZdhQi6V9bk>
- ¹⁹ https://azonnali.hu/cikk/20180312_ujra-eljarta-legendas-tancat-gyurcsany
- ²⁰ <https://www.origo.hu/itthon/20181128-orban-viktor-chuck-norris-video.html>
- ²¹ <https://www.facebook.com/vagogabor/posts/10161467675805265>
- ²² https://mandiner.hu/cikk/20190507_puzser_robert_mikent_lettem_minden_idok_legelutasitottabb_kozszereploje_magyarorszagon; <https://444.hu/2019/02/21/takarodjon-el-a-halal-fszara-irta-puzser-robert-zavec-z-tibornak>; <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2019/07/26/nem-csitulnak-a-vitak-az-ellenzeki-partok-kozott>
- ²³ <https://www.facebook.com/Juhi.JuhaszPeter/photos/a.486159078123247/4164809713591480/?type=3&theater>
- ²⁴ Echo TV Mélymagyar című műsora, 2015. július 20.; Echo TV Őszintén című műsora Bayer Zsolt-tal, 2018-10-21.
- ²⁵ <https://mediaklikk.hu/miniszterelnoki-interjuk/cikk/orban-viktor-miniszterelnoki-interju-joreggelt-magyarország-julius-24/>; <https://magyarnemzet.hu/belfold/egyutt-ujra-sikerulni-fog-8692965/>
- ²⁶ <https://24.hu/belfold/2013/07/01/kover-fenekestul-felforgattuk/>
- ²⁷ https://index.hu/belfold/2017/12/10/karacsony_gergely_a_faszert_hagytam_magam_rabeszalni_-_hangfelvetel/

IRODALOM

- Abramson, Jeffrey B.–F. Christopher Arterton–Gary R. Orren (1988): *The Electronic Commonwealth: the Impact of New Media Technologies on Democratic Politics*. Basic Books, New York.
- Anderson Lynne M.–Christine M. Pearson (1999): Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy Manage Review* 24: 452–471.
- Anderson, Ashley A.–Dominique Brossard–Dietram A. Scheufele–Michael A. Xenos–Peter Ladwig (2014): The “nasty effect”: Online incivility and risk perceptions of emerging technologies. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19: 373–387. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12009>
- Antoci, Angelo–Laura Bonelli–Fabio Paglieri–Tommaso Reggiani–Fabio Sabatini (2019): Civility and

- Trust in Social Media. *IZA Discussion Paper*, No. 11290. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3117274>
- Batár Levente (2004): A Heti Hetes című műsor elemzése nyelvi agresszió szempontjából. In: Kaszai I. (szerk.): *Etűdök alkalmazott nyelvészetre*. Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs. 68–85.
- Beebe, Leslie M. (1995): Polite fictions: Instrumental rudeness as pragmatic competence. In: James E. Alatis–Carolyn A. Straehle–Brent Gallenberger–Maggie Ronkin (eds.): *Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistic, Psycholinguistics and Sociolinguistic Aspects*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics. Georgetown University Press, Georgetown. 154–168.
- Bennett, W. Lance (2011): What’s wrong with incivility? Civility as the new censorship in American politics. Paper delivered at the *John Breaux Symposium: “In the Name of Democracy: Leadership, Civility and Governing in a Polarized Media Environment”*. 28–29 March, Manship School of Mass Communication, Louisiana State University, Baton Rouge.
- Ben-Porath, Eran N. (2008): *Codes of professionalism; Norms of conversation: How political interviews shape public attitudes toward journalists* (Dissertation). University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Ben-Porath, Eran N. (2010): Interview effects: Theory and evidence for the impact of televised political interviews on viewer attitudes. *Communication Theory*, 20(3): 323–347. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2010.01365>.
- Benson, Thomas (2011): The rhetoric of civility: Power, authenticity, and democracy. *Journal of Contemporary Rhetoric*, 1(1): 22–30.
- Bortoluzzi, Maria–Elena, Semino (2016): Face attack in Italian politics: Beppe Grillo’s insulting epithets for other politicians. *Journal of Language Aggression and Conflict*, Vol. 4, Issue 2, 178–201.
- Brady, David W.–Hahrie C. Han (2006): Polarization Then and Now: A Historical Perspective. In: *Red and Blue Nation?* Vol. 1, edited by P. S. Nivola–D. W. Brady. Hoover Institution and Brookings Institution, Washington.
- Brooks, Deborah–Geer, John (2007): Beyond negativity: The effects of incivility on the electorate. *American Journal of Political Science*, 51(1): 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00233.x>
- Brown, Penelope–Stephen C. Levinson (1987): *Politeness: Some universals in language use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Carter, Stephen L. (1998): *Civility: Manners, morals, and the etiquette of democracy*. Basic Books, New York.
- Cavazza, Nicoletta–Margherita Guidetti (2014): Swearing in Political Discourse: Why Vulgarity Works. *Journal of Language and Social Psychology*, 33(5): 537–547. <https://doi.org/10.1177/0261927X14533198>
- Chen, Gina Masullo–Shuning Lu (2017): Online Political Discourse: Exploring Differences in Effects of Civil and Uncivil Disagreement in News Website Comments. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61 (1). <https://doi.org/10.1080/08838151/2016/1273922>
- Coe, Kevin–Kate Kenski–Stephen A. Rains (2014): Online and uncivil? Patterns and determinants of incivility in newspaper website comments. *Journal of Communication*, 64: 658–679.
- Culpeper, Jonathan (2011): *Impoliteness: Using Language to cause offence*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Culpeper, Jonathan–Derek Bousfield–Anne Wichmann (2003): Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics*, 35: 1545–1579.
- Darr, Christopher R. (2011): Adam Ferguson’s civil society and the rhetorical functions of (in)civility in United States Senate debate. *Communication Quarterly*, 59: 603–624. <https://doi.org/10.1080/01463373.2011.614208>
- Darr, Christopher R. (2013): A “dialogue of the deaf”: Obama, his congressional critics, and incivility in American political discourse. In: C. Rountree (ed.): *Venomous speech: Problems with American political discourse on the right and left*. Vol. 1: 19–40). Praeger, Santa Barbara.
- DiCioccio, Rachel L. (2012): Humor as aggressive communication. In: R. L. DiCioccio (ed.): *Humor communication: Theory, impact, and outcomes*. Kendall Hunt, Dubuque. 93–108.
- Disbrow, Lynn–Prentice, Carolyn (2009): Perceptions of civility. *American Communication Journal*, 11(3): 1–14.
- Ekström, Mats–Marianna Patrona–Joanna Thornborrow (2018): *Right-wing populism and the dynamics of style: A discourse-analytic perspective on mediated political performances*. Palgrave Communications, 4(1): 1–11.
- Fehr, Ernst–Urs Fischbacher (2004): Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(4): 185–190.
- Ferree, Myra Marx–William A. Gamson–Jürgen Gerhards–Dieter Rucht (2002): Four models of the public sphere in modern democracies. *Theory and Society*, 31(3): 289–324.
- Gervais, Bryan T. (2015): Incivility online: Affective and behavioral reactions to uncivil political posts in a web-based experiment. *Journal of Information Technology & Politics*, 12, 167–185. <https://doi.org/10.1080/19331681.2014.997416>
- Gray, Christopher Berry (ed.) (1999): *The Philosophy of Law: An Encyclopedia* Volume I-II, A-Z. 117–119.
- Grice, H. Paul (1997): A társalgás logikája. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Osiris, 213–227.
- Habermas, Jürgen (2001): *A kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Hannan, Jason (2018): Trolling ourselves to death? Social media and post-truth politics. *European Journal of Communication*, 33(2): 214–226.
- Harcourt, Bernard E. (2012): The Politics of Incivility. *Arizona Law Review*, 54: 345–373.
- Hart, Roderick P. (1998): *Seducing America: How Television Charms the Modern Voter*. 1st edition. SAGE Publications Inc.
- Herbst, Susan (2010): *Rude democracy: Civility and incivility in American politics*. Temple University Press, Philadelphia.
- Holm, Kristoffer–Eva Torkelson–Martin Bäckström (2016): New Types of Employment, New Ways to Be Uncivil? A Thematic Analysis of Temporary Agency Workers’ Exposure to Workplace Incivility. *Psychology*, 7: 74–84. <https://doi.org/10.4236/psych.2016.71009>.
- Hutton, Scott A. (2006): Workplace Incivility: State of the Science, *JONA: The Journal of Nursing Administration*, January 2006, 36(1): 22–27. <https://doi.org/10.1097/00005110-200601000-00006>
- Hwang, Hyunseo–Youngju Kim–Yejin Kim (2018): Influence of Discussion Incivility on Deliberation: An Examination of the Mediating Role of Moral Indignation. *Communication Research*, 45(2): 213–240. <https://doi.org/10.1177/0093650215616861>

- Jamieson, Kathleen Hall–Erika Falk (2000): Continuity and change in civility in the House. In: J. Bond–R. Fleisher (Eds.): *Polarized Politics: Congress and the President in a Partisan Era*. Congressional Quarterly Press, Washington.
- Jamieson, Kathleen–Volinsky, Allyson–Weitz, Ilana–Kenski, Kate (2017): The Political uses and abuses of civility and incivility In: K. Kenski–K. Jamieson (Eds.): *The Oxford Handbook of Political Communication*. New York: Oxford University Press. 205–218.
- Kasper, Gabriele (1990): Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics*, 14 (2): 193–218. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90080-W](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90080-W)
- Kenski, Kate–Kevin Coe–Stephen A. Rains (2017): *Perceptions of uncivil discourse online: An examination of types and predictors*. Communication Research. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0093650217699933>
- Kienpointner, Manfred (1997): Varieties of rudeness: Types and functions of impolite utterances. *Functions of Language*, 4 (2): 251–287. <https://doi.org/10.1075/fol.4.2.05kie>
- Kienpointner, Manfred (2008): Impoliteness and emotional arguments. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*, 4 (2): 243–265. <https://doi.org/10.1515/JPLR.2008.012>
- Kiss Balázs (2007): Botrány, spin, válság: Az őszödi beszéd kormányzati kommunikációja. In: Sándor P.–Vass L.–Tolnai Á. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról*. DKMKKA, Budapest. 1223–1240.
- Lakoff, Robin Tolmach (1989): The limits of politeness: Therapeutic and courtroom discourse. *Multilingua*, 8 (2–3): 101–129.
- Lane, Shelley D. (2017): *Understanding Everyday Incivility. Why Are They So Rude?* Rowman–Littlefield Publishers.
- Lapidot-Lefler, Noam–Azi Barak (2012): Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition. *Computers in Human Behavior*, 28, 434–443. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.014>
- Lorenz, Konrad (1995): *Az agresszió*. Katalizátor iroda, Budapest.
- Lu, Yangin–Jessica G. Myrick (2016): Cross-cutting exposure on facebook and political participation: Unraveling the effects of emotional responses and online incivility. *Journal of Media Psychology*, 28(3), 100–110. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000203>
- Masullo Chen, G.–Muddiman, A.–Wilner, T.–Pariser, E.–Stroud, N. J. (2019): We Should Not Get Rid of Incivility Online. *Social Media + Society*. <https://doi.org/10.1177/2056305119862641>
- Megarry, Jessica (2014): Online incivility or sexual harassment? Conceptualising women’s experiences in the digital age. *Womens Studies International Forum*, 47: 46–55. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.07.012>
- Moffitt, B. (2016): *The global rise of populism: performance, political style, and representation*. Stanford University Press.
- Muddiman, Ashley–Kearney, M. (2018): What counts as incivility in the Trump era? An inductive approach to political incivility. Paper Presented to the *Political Communication Division of the American Society of Political Scientists*, for its annual meeting, Boston, August 30 to September 2.
- Muddimanm, Ashley (2017): Personal and Public Levels of Political Incivility. *International Journal of Communication*, Vol. 11: 21. ISSN 1932–8036. Available at: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/6137> (utolsó hozzáférés: 2020. március 26.).
- Mutz, Diana C. (2015): *In-your-face politics: The consequences of uncivil media*. Princeton University Press, Princeton.

- Mutz, Diana C.–Byron Reeves (2005): The new videomalaise: Effects of televised incivility on political trust. *American Political Science Review*, 99: 1–15. <https://doi.org/10.1017/S0003055405051452>
- Orwin, C. (1992): Citizenship and civility as components of liberal democracy. In: E. C. Banfield (Ed.): *Civility and citizenship in liberal democratic societies*. Paragon House, New York. 75–94.
- Oz, Mustafa–Pei Zheng–Gina M. Chen (2018): Twitter versus Facebook: Comparing incivility, impoliteness, and deliberative attributes. *New Media & Society*, 20(9): 3400–3419. <https://doi.org/10.1177/1461444817749516>
- Papacharissi, Zizi (2004): Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups. *New Media & Society*, 6(2): 259–283. <https://doi.org/10.1177/1461444804041444>
- Papacharissi, Zizi (2004): Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups. *New Media and Society*, 6(2): 259–283.
- Petykó Márton (2013): Az internetes troll mint identitás kialakítása politikai blogok diskurzusában. *Magyar Nyelvőr*, 137/3: 274–313.
- Pfeffer, Juergen–Thomas Zorbach–Kathleen M. Carley (2013): Understanding online firestorms: Negative word of mouth dynamics in social media networks. *Journal of Marketing Communications*, 20: 117–128. <https://doi.org/10.1080/13527266.2013.797778>
- Phillips, Tim–Philip Smith (2003): Everyday incivility: Towards a benchmark. *Sociological Review*, 51(1): 85–108.
- Porath, Christine L.–Chritine M. Pearson (2012): Emotional and behavioral responses to workplace incivility and the impact of hierarchical status. *Journal of Applied Social Psychology*, 42 (SUPPL. 1), E326–E357. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.01020.x>
- Porath, Christine (2016): *Mastering Civility: A Manifesto for the Workplace*. Grand Central Publishing.
- Prochazka, Fabian–Patrick Weber–Wolfgang Schweiger (2018): Effects of civility and reasoning in user comments on perceived journalistic quality. *Journalism Studies*, 16, 62–78. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1161497>
- Reno, Raymond R.–Robert B. Cialdini–Carl A. Kallgren (1993): The transsituational influence of social norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1): 104–112.
- Rishab Nithyanand–Brian Schaffner–Phillipa Gill (2017): Measuring Offensive Speech in Online Political Discourse. *Computer Science > Computation and Language*, arXiv:1706.01875
- Rösner, Leonie–Nicole C. Krämer (2016): Verbal venting in the social web: Effects of anonymity and group norms. *Social Media + Society*, 2: 1–13. <https://doi.org/10.1177/20563305116664220>
- Rösner, Leonie–Stephan Winter–Nicole C. Krämer (2016): Dangerous Minds? Effects of Uncivil Online Comments on Aggressive Cognitions, Emotions, and Behavior. *Computers in Human Behavior*, (58) 461–470. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.01.022>
- Sapiro, Virginia (1999): Considering Political Civility Historically: A Case Study of the United States. (paper presented at the *Annual Meeting of the International Society for Political Psychology*, 1999), 2. http://www.sam.kau.se/stv/ksspa/papers/sapiro_considering_political_civility_historically.pdf (accessed March 25, 2010).
- Schilpzand, Pauline–Keith Leavitt–Sandy Lim (2016): Incivility hates company: Shared incivility attenuates rumination, stress, and psychological withdrawal by reducing self-blame. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 133: 33–44. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2016.02.001>

- Shea, Daniel, Sproveri (2012): The Rise and Fall of Nasty Politics in America. PS: *Political Science & Politics*, 45(3): 416–421. <https://doi.org/10.1017/S1049096512000480>
- Shin, Jiwon (2008): Morality and Internet Behavior: A Study of the Internet Troll and its Relation with Morality on the Internet. *Technology and Teacher Education Annual Review*, 5: 28–34. <https://doi.org/10.1017/S1049096512000480>
- Shils, Edward (1997): Civility and civil society: Good manners between persons and concern for the common good in public affairs. In: S. Grosby (Ed.): *The Virtue of Civility: Selected Essays on Liberalism, Tradition and Civil Society*. Liberty Fund, Indianapolis.
- Sinopoli, Richard C. (1995): Thick-skinned liberalism: Redefining civility. *American Political Science Review*, 89(3): 612–620. <https://doi.org/10.2307/2082977>
- Sobieraj, Sarah–Jeffrey M. Berry (2011): From incivility to outrage: Political discourse in blogs, talk radio, and cable news. *Political Communication*, 28(1): 19–41. <https://doi.org/10.1080/10584609.2010.542360>
- Strachan, J. Cherie–Wolf, Michael (2012): Calls for civility: An invitation to deliberate or a means of political control? In: D. M. Shea–M. P. Fiorina (Eds.): *Can We Talk? The Rise of Rude, Nasty, Stubborn Politics*, Pearson, New York.
- Stryker, Robin (2011): *National Institute for Civil Discourse Research Brief: Political Polarization*. National Institute for Civil Discourse, Tucson.
- Stryker, Robin, Conway, Bethany, Danielson, Taylor (2016): What is political incivility? *Communication Monographs*, 83(4): 535–556. <https://doi.org/10.1080/03637751.2016.1201207>
- Suler, John (2004): The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7: 321–326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
- Sydnor, Emily (2019): *Disrespectful Democracy: The Psychology of Political Incivility*. Columbia University Press.
- Sydnor, Emily (2017): Platforms for Incivility: Examining Perceptions Across Different Media Formats. *Political Communication*, 35(1): 97–116. <https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1355857>
- Szűcs Zoltán Gábor (2018): A trollkodás politikája. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk): *Válaszok és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Napvilág Kiadó, Budapest. 438–454.
- Tenenboim, Ori–Gina M. Chen–Shuning Lu (2019): Attacks in comment sections: What it means for news sites. *Center for Media Engagement*. Forrás: <https://mediaengagement.org/research/attacks-in-the-comment-sections/>
- Thorson, Kjerstin–Vraga, Emily–Ekdale, Brian (2010): Credibility in context: How uncivil online commentary affects news credibility. *Mass Communication and Society*, 13(3): 289–313. <https://doi.org/10.1080/15205430903225571>
- Veszelszki, Ágnes (2017): Verbális és vizuális agresszió online: az internetes trollok. *Jel-Kép*, 2017/2. szám. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2017.2.17>
- Wodak, Ruth (2015): *The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean*. SAGE Publications Ltd, London.
- Zombory Máté (2015): Magyar Golgota Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után. *Szociológiai Szemle*, 25(1): 66–88.
- Zombory Máté (2015): Magyar Golgota Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után. *Szociológiai Szemle*, 25(1): 66–88.